

СТАТИИ И ПРИЛОЗИ

УДК. 327 (497); 949.7/7.05/07

Манол ПАНДЕВСКИ

МАКЕДОНИЈА И СОСЕДНИТЕ ДРЖАВИ ВО ПОСЛЕДНИТЕ ДЕЦЕНИИ НА ОСМАНЛИСКОТО ВЛАДЕЕЊЕ

Деветнаесеттиот век за балканските народи, почнувајќи со Првото српско востание (1804-1813), беше век на национална преродба и оружени револуции за отфрлање на османлиско-турската доминација и изградување на сопствени национални држави врз урнатините на сè уште огромната и моќна османлиска Империја. Низ драматичните и крвави перипетии на национално-ослободителните револуции мораа да поминат сите балкански народи: српскиот, романскиот, грчкиот, бугарскиот, македонскиот и албанскиот, едни порано, други подоцна. (Македонските и албанските востанија притоа мораа со една деценија да зачекорат и во XX век). Како најуспешни во постигањето на поставените цели излегоа оние народи коишто порано ги кренаа своите востанија, како и оние кои добија поддршка и помош од големите европски сили, и во прв ред, од Русија; додека најлошо поминаа Македонците. (Бугарскиот народ, всушност беше ослободен со непосредната руска воена интервенција во самата Бугарија, додека Грците ја имаа силната поддршка од дипломатиите, и особено, од демократската јавност на големите европски народи). Годините на стекнување на независноста, што ќе се рече на меѓународно признаен државен субјективитет исто така, беа различни за одделните земји: за Грција тоа беше годината 1829, за Србија-1830, за Бугарија-1878 и за Албанија јануари 1913 година. Секоја нова балканска државичка, притоа, паралелно со внатрешното изградување и јакнење, поведуваше мошне активна надворешна политика на територијално проширување, од една страна врз сопствените и сè уште недоослободени покраини, а на друга-спрема македонските и албански етнички предели. Во вториов случај територијалните аспирации само формално беа насочени спрема Турција, а де факто и суштински, одеа против народите на Македонија и Албанија. На тој начин напорите за ослободување на деловите од сопствените земји силно се испреплетуваа со големодржавните планови за потчинување на македонскиот, а по него, и на турскиот народ како најбројни етникуми во Македонија. Овие планови тогаш на многумина им ги замаглуваа погледите зашто се затскриваа зад ослободителниот момент на којшто силно инсистираа соседните аспирации.

ранти. Многумина беа оние коишто зад систематски градените кулиси не го гледаа привидот на божезното ослободување.

Нешто повеќе: доослободувањето на сопствените народи се условуваше од освојувањето на туѓи земји; тоа му се потчинуваше на плановите за освојување на Македонија. Оттука, на современите им беше тешко да ги повлечат разграничувачките линии помеѓу ослободителната и освојувачка компонента во плановите на Бугарија, Грција и Србија спрема Турција, иако со текот на времето стануваше сè појасно дека за нив главната привлечна област беше имено „турска“ Македонија. Триве балкански државички пак, правеа сè што можеа да ги замаглуваат своите освојувачки аспирации, прикажувајќи ги сопствените антимакедонски активности во самата Македонија како напори за подобрување на положбата на „своите“ сонародници под турска власт или за „заштита“ од притисоците на другиот, одн., третиот балкански ривал, обилно ветувајќи им „ослободување“ од ропството на Османлиите.

На тој начин, македонскиот јазел сè повеќе се замрсуваше, преминувајќи ги балканските и турски рамки и станувајќи, уште во годините на Големата источна криза (1876-1881) првостепено европско прашање. Меѓутоа, по прв пат тогаш отвореното македонско прашање (на Цариградската амбасадорска конференција од 1876-1877 година), наеднаш почнаа да го усложнуваат другите, вонмакедонски заинтересирани сили, но не и Македонците, на коишто во, прв ред, тоа се однесуваше. Македонците во новонастанатата балканска политичка констелација мошне добро и брзо се ориентираа; тие тоа на дело го покажаа и во Кресненското востание (1878-1879) и со другите востанија во наредните децении сè до 1912 година.

Големата источна криза за Македонија, и не само за неа, претставуваше и голема историска пресвртница. На меѓународно-дипломатски план таа заврши со Берлинскиот конгрес (13 јуни-13 јули 1878), од кој сите македонски соседи, иако останаа незадоволни, достатно многу спечалија: ослободувањето на Бугарија беше потврдено, Србија и Црна Гора добија полна државна самостојност и територијални проширувања, Грција си ги помести границите кон север и сите три (освен Црна Гора) ѝ се доближија и непосредно, од три страни, ја заобиколија Македонија. Таа за нив сега стануваше наредна цел за освојувања и територијални зголемувања. Притоа, само Србија и Црна Гора со големи ризици, во тие години, влегоа во антитурска војна, сами, или заедно со Русија, што пак не беше случај со Грците и Бугарите.

Бурните и со настанати презаситени години на Источната криза, од своја страна, посебно ги збогати фамозниот Сан-Стефански договор од 3 март 1878 година. Овој прелиминарен руско-турски мировен договор во границите на проектираното бугарско кнежевство ја вклучуваше и цела Македонија (без Солун), но се покажа илузорен, зашто, прво, беше оспорен од западните европски сили и, второ во Македонија тогаш не влегоа руските војски, па турската власт се задржа без да биде исфрлена од неа. Македонците, од дебакалот на сан-стефанскиот обид брзо извлекоа разумни и трајни заклучоци за своето идно однесување на Балканот, па во натамошните ослободителни стремежи пред меѓународната јавност – дипломатска и општествена – ќе настапуваат поаѓајќи од одредбите на Берлинскиот, а не на оние од анулира-

ниот Сан-Стефански мировен договор. На тој план Македонците уште веднаш се разидоа со сан-стефанската надворешна политика на официјална Софија, која пак тврдоглаво ќе продолжи да го одрекува Берлинскиот договор, да доаѓа во тешки судири со неговите потписници и особено со Турција, за да може да ја спроведува својата санстефанштина во Македонија.

За Берлинскиот договор беше карактеристично и тоа што Македонија во него, не случајно, не се споменуваше под нејзиното име, но уште тогаш сите знаеја дека првенствено на неа се однесуваше неговиот дваесетрети член. Одбегнувајќи го името Македонија, таа, отсега во дипломатската конверзација ќе биде покривана со поширокиот поим „Европска Турција“, а што беше само европски синоним за средновековниот османлиски термин „Румелија“. Сета подоцнежна историја ќе потврди дека тоа не беше нималку случајно сторено. Во меѓународните акти, како и во дипломатската преписка околу македонското прашање името на Македонија ќе биде постојано премолчувано, во прв ред, од турската администрација и дипломатија, но не помалку и од дипломатиите на шесте европски сили – потписнички на Берлинскиот мировен договор. Трите балкански државички, исто така, обилно ќе манипулираат со горниве поими, но едновременно и со името на Македонија, зависно од конкретните прилики и сопствените освојувачки планови. Грчката пропаганда на пример, поимот Македонија спрема север, го ограничуваше со линијата од Охридско и преку Крушево, Демир Капија и Струмичко – до Мелник и Неврокопско. Единствено Македонците, во прв ред низ револуционерното ослободително движење, упорно го афирмираат поимот Македонија како своја татковина, одделена од соседите, но и во смисла на издвоена целина во „Европска Турција“ од која ќе го изведуваат и сопственото национално име кое сè повеќе го исполнуваа со модерна национална содржина. Всушност, од времето на Источната криза и започнува сè пошироката употреба и помасовното усвојување на македонското име од страна на словенската популација на Македонија. Него, преvasходно, го афирмираше македонското ослободително движење. Надвор од Турција поимите Македонија и Македонци, без многу предрасуди ги прифаќаше балканската, и особено, европската демократска јавност. Овој долготраен процес не течеше ни лесно ни брзо, зашто беше постојано спречуван: во земјата од османлиско-турските власти и, особено од црковно-училишните пропагандни институции на трите соседни балкански државички, а надвор од неа – од официјална Европа и службената наука на балканските земји.

Да се вратиме на реформите во Македонија коишто беа предвидени со Берлинскиот договор. Реформирањето на „румелиските вилаети“, по овој договор, се доведуваше во врска со т.н. Органски устав, всушност Статутот, на островот Крит од 1868 година. За Македонија, одн. „европските вилаети“, се предвидуваа исти реформи. Понатаму, Берлинскиот договор, откако апелира на султановата добросовесност и справедливост, ја обврзува турската влада (Високата Порта) да изработи статuti слични на Критскиот „за другите делови на Европска Турција“, за коишто не беше предвидена посебна административна организација. Портата, понатаму, се обврзуваше да формира специјални законодавни комисии, со широко учество и на месно-

то население, кои да ги изработат деталите на новите статuti за секоја одделна европско-турска провинција. (Портата овој поим пак го сведувахе на веќе постојните „румелиски вилаети“). Пред да помине кон праткичното воведување на статутите таа беше должна да ја добие санкцијата од тогашната специјална Европска комисија за т.н. Источна Румелија (всушност: Јужна Бугарија), која во тие постберлински години работеше во Пловдив и Цариград.

Заради појасното сфаќање на одредбите од чл. 23. на Берлинскиот договор, нужно е да се види каква самоуправа имаше Крит. Според Статутот од 1868 година, значително подобрен со Берлинскиот договор, на чело на цивилната администрација на Крит стоел еден генерален гувернер, кој бил назначуван од Портата, но со согласноста од европските големи сили, со мандат од пет години. Островскиот парламент го сочинувале 80 пратеници од кои 49 христијани и 31 муслиман. Соодносот ја одразува верската и национална структура на населението. Покрај тоа, грчкиот јазик бил воведен како официјален јазик, а се остварувала и извесна финансиска самостојност на Островот. Очигледно е, дека Крит уживал значителна внатрешна автономија иако останал во составот на Турција. Автономијата на Крит им била добро позната на македонските револуционери и тие, за почеток, не барале ништо повеќе и за Македонија. (Островот и натаму ќе биде вклучен во границите на Грција со Првата балканска војна во 1912 година).

Македонските настојувања на тој план, во наредните децении, поаѓајќи од ваквите меѓународни постулати, но и од искуствата на соседните народи, ќе се движат кон постигнување на две главни цели: прво, кон индивидуализирање и изделување на Македонија од турските „румелиски вилаети“, и второ, кон извојување на политичка автономија на Македонија во рамките на османлиската Империја. Овие барања, редовно придружувани со вооружени надигања против турските владееачи, ќе бидат адресирани кон европските сили што ја поддржувале Портата и коишто, исто како и Турција, биле потписнички на Берлинскиот договор. Во тој дух ќе биде составена и Декларацијата до европските сили што била упатена од двајцата задгранични претставници на Тајната македонско-одринска револуционерна организација (ТМОРО) на 10 август 1903 година, што ќе се рече, во екот на Илинденското востание во Македонија.

Со Берлинскиот договор, Европа, всушност, шесте европски сили, негови потписнички, ја зеле на себе си обврската за зачувување на територијалниот интегритет на Турција во Европа, но и задачата за реформирање, на „Европска Турција“ во духот на споменатата Критска автономија. На тој начин, силите си зеле улога на гаранти на територијалниот интегритет на Турција со која во иднина ќе мораат да се сообразуваат сите што партиципираат во македонското прашање. Во тој број, и во прв ред, Македонците и балканските соседи на Македонија. Низ обидите за воведување на реформи во Македонија во наредните децении, шесте европски сили, формално ја извршувале и задачата на реформирање кое пак, се покажало колку долготрајно, толку и неостварливо. Сепак, во решавањето на македонското прашање силите – потписнички на Берлинскиот договор докрај ќе останат фактор кој не ќе може да се занемарува, уште помалку – да се игно-

пира. Со нив морало да се смета дури и тогаш кога изгледало дека балканските сојузници, во 1912 година, го „зеле во свои раце“ македонското прашање зашто секоја територијална промена на Балканот морала да добие санкционирање од европските сили.

Берлинскиот договор ѝ ставил крај на дотогашната двегодишна нејасност на положбата и за долго време утврдил една де факто и де јуре неизменета положба за Македонија која ќе потрае цели 34 години, сè до балканските војни. На поширок, меѓународен, план тој ја затворил Источната криза и вовел нов ред на односи на Балканот. Договорот од Берлин силно ќе се одрази и врз внатрешниот развој на Македонија. Во текот на трите наредни децении македонскиот народ ќе живее во сенката на фамозниот негов 23. член, но и ќе се бори за неговата примена во смисла на политичката автономија во Македонија. Не ќе биде помало неговото значење и за местото на Македонија во меѓубалканските односи. И на тој план договорот ќе донесе значајна историска пресвртница. Србија и Грција, макар колку да биле незадоволни од берлинските одлуки, од Источната криза излегле територијално зголемени и во секој поглед зајакнати, а со новите граници се нашле пред прагот на Македонија. На северо-исток се создало Бугарското кнежевство со долга непосредна граница со Македонија, од Рила до Осоговските Планини. За Турција, но и за европските сили, Македонија станувала турска покраина со извонредно големо стратегиско значење во одбраната на солунското пристаниште, на Егејскиот Архипелаг, па дури и на турската престолнина. Преку Македонија се одржувал континуитетот со остатокот од „Европска Турција“ и сувоземната комуникација – железничка и друга – на Цариград со европските покраини Епир, Албанија, Косово и Метохија, Новопазарскиот Санџак и обратно. Евентуалното прекинување на оваа врска во Македонија директно водело кон губење на горните „турски“ области. Стратегиското значење на Македонија за турскиот европски остаток најнагледно го потврдила Првата балканска војна. Крајот на турската власт во Македонија (и Тракија), тогаш го означил крајот и на османлиското господство на европскиот југоисток.

Поместувањето на Грција, Србија и Бугарија до македонските граници отворало широки можности за илегално уфрлување на вооружени чети, групи и поединци за извршување на специјални задачи во Македонија. Кон сето речено, во децениите по Источната криза, Портата ќе ги покровителствува и поттикнува муслиманските Албанци кон активности за задушување на македонските ослободителни пројави, особено во западната гранична и пригранична зона. Кога се има предвид ова, основана е тезата на некои автори за крајно неподносливата положба во Битолскиот вилает како причина за кревање на Илинденското востание, имено во 1903 година, (а не подоцна), оди. за неможноста од негово одлагање. Некои истражувачи се во право кога положбата, создадена кај нас со албанските зулуми ги споредуваат со улогата на Черкезите во кревањето на бугарското Априлско востание во 1876 година. (Черкезите од Кавказ биле доста масовно колонизирани во 60-те години на XIX век, т.е. само една деценија пред кревањето на востанието во Бугарија). На албанските насилници во Македонија османлиските власти им доделиле слична улога каква што имале Черкезите во Бугарија, и Курдите наспрема Ерменците во Ерменија.

Наредните децении по Берлинскиот конгрес ќе покажат дека „болниот од Босфорот“ не ќе биде во состојба, ниту да воведи внатрешен мир во земјата (со исклучок на двегодишниот интервал во 1908 и 1909 година), ниту да ги брани сопствените државни граници, ниту своите поданици од злосторствата на бандите од соседните државички во Македонија. За внатрешните насилници од редот на муслиманските групи и да не зборуваме. Таа состојба на повеќестрани комбинирани притисоци ќе биде без пример во поновата историја не само во Европа, ами и на Балканот. Во Македонија, за Македонците и за другите христијани, немало ни лична, ни граѓанска слобода; имовинска сигурност, ни правен поредок. Во Европа немало друг случај државата да не ги брани своите поданици од надворешни напади. Тоа било случај само во Македонија.

Историската пресвртница, по Берлинскиот конгрес, ќе се изрази уште во една насока: во изделувањето на постберлинскиот развиток на македонскиот народ од развитокот на трите соседни балкански народи. Македонците, со Србија, дотогаш, живееја разделено; одржуваа, главно, економски и, донекаде, културни врски, но немаа ни општи институции, ни иста територија, ни заеднички национални програми. Тие живееја во две изделени држави, во различни економски, културни и политички услови и се развиваа одвоено, секој на својата земја и секој за себе. Издвоеноста, и покрај упорните настојби од српското Кралство, ќе продолжи и во наредните децении.

Од Грците, во Грција и во Турција, Македонците ги изделуваше во најголема можна мерка, етничката и јазична посебност на двата народа. Тоа, сепак не и пречеше на грчката пропаганда, служејќи се со фанариотите на „екуменската“ Патријаршија да спроведува асимилација на Словените во духот на панхеленизмот. Преродбенското движење на Македонците, кое по правило се одвиваше под бугарска именска наметка но и врз поширока словенска основа, течеше низ борбите за словенска култура, а против грчката црковна, културна и јазична преминација во Македонија. Впрочем, македонско-грчкиот антагонизам и дотогаш имаше своја повеќевековна предисторија. Уште од времето на Самуил, па и пред него.

Наспроти доовде реченово, врските на Македонците со Бугарите беа доста јаки и долготрајни и се темелеа врз неколку историски околности: врз етничката и јазична блискост; врз сè уште неразделената турска територија (до 1878 г.), а во рамките на Османлиската империја; врз еднаквоста на положбата наспрема грчко-фанариотската духовна преминација и, конечно, врз заедништвото во водењето на преродбенските и антифанариотски борби на двата народа. Според тоа, врските беа и јаки и долготрајни. Научно неодржлива е спрската теза за тоа дека бугарската Егзархија постигнала најголеми пропагандни успеси само затоа што, наводно, Бугарите први се сетиле да работат на полето на пропагандниот натпревар во Македонија. Ако е во прашање иницијалното време, тогаш првенството им припаѓа на Грците, против чијашто духовна власт и се водеше македонското преродбенско движење. Нешто повеќе: Македонците зедоа живо учество во борбите за создавање на Бугарската егзархија (1870 г.), која, како прва самостојна словенска црква на нашиве простори ќе постои покрај

и против волјата на грчката Патријаршија, иако веднаш ќе изразат незадоволство од решавањето на македонското црковно прашање во корист само на Бугарите.

Меѓутоа, Грчката патријаршија (Фанар) веднаш ја окарактеризира Егзархијата како расколничка црква и ја екскомуницира од светот на православјето. Врз Егзархијата беше фрлена анатема (проклетство), таа беше прогласена за шизматичка црква во Турција. За Патријаршијата, како и за сиот грчки свет, во Грција и надвор од неа, Егзархијата беше шизматичка црква, и сите нејзини верници, т.е. егзархистите, веднаш беа наречени „шизматичи“, поточно, „бугарски шизматичи“. За бугарските верници, особено по скорешното создавање на бугарското Кнежевство, анатемата не можеше да значи ништо, но на македонските егзархисти таа им донесе двоен дискриминаторски статус: ги третираше, прво, како шизматичи, односно како отпадници од православјето, и второ, како Бугари. Зголемениот грчко-патријаршиски анимозитет, одамна насадуван врз антагонизмот од средновековието, де факто се струполуваше врз сето словенски осознаено население во Македонија. Подоцна, на антимакедонскиот легален пропаганден фронт што го сочинуваа разните црковни, училишни, културни, економски, хуманитарни и други институции, сите во пазувите на Патријаршијата, ќе му се придружи андартската четничка организација заради мултиплицирање на грчките притисоци врз словенската и влашката популација во Македонија.

„Светата“ анатема всушност внесуваше црковен расцеп којшто го подели дотогаш единствениот македонски народ на егзархисти и патријаршисти, или како што тогаш во сите официјални номенклатури се велеше – на Бугари, Грци и Срби. Поделеноста на народот, понатаму, ја проодлабочуваа двете, трите со српската) црковни хиерархии коишто постоеа паралелно, една покрај друга. Покрај старата грчко-патријаршиска хиерархија, (од патријархот па до последниот селски свештеник), градовите и паланките во Македонија ќе станат седишта и на патријаршиски, и на егзархиски митрополити, епископи, архиерејски намесници итн., а многу села со „грчки“, „бугарски“ и „српски“ свештеници, макар што сите тие, и пастирите (свештениците) и паствата, се регрутираа од македонското словенско население. Одејќи по вертикална линија расцепот почнуваше од османлиската столнина, Цариград, т.е. од „светите“ столици на „вселенскиот“ Патријарх и на бугарскиот Егзарх и, движејќи се надолу, во Македонија, проникнуваше сè до полуписмените селски попови и даскали; до селските цркви, параклиси, и гробишта. Во Македонија се воде борби и паѓаа жртви за владеење на гробиштата! На Македонците веќе не им беше дозволено ни мртви да бидат заедно; за нив беа отворани „грчки“, „бугарски“ и „српски“ гробишта. Во 1910 година, што ќе рече на крајот од петвековното владеење, Отоманскиот парламент изгласа закон за т.н. спорни цркви и училишта „во трите румелиски вилаети“, по кој, во некои македонски села почнаа да се градат нови „бугарски“ одн. „грчки“ црковни и училишни згради, зашто старите веќе не беа нивни, ами на оние другине селани во селото. Православјето, реско поделено и впрегнато во служба на освојувачките политики (и цркви) му носеше многу несреќи и значеше прадедовско проклетство за македонскиот народ. Сосема слична е приказната со по-

ложбата на македонските Власи кои беа делени и присвојувани од страна на грчката и романската пропаганда.

По сето речено, само од себе се поставува прашањето зошто духовно-религиозниот живот на христијаните во Македонија падна на дотолку ниски етички гранки? - Среди православјето во Турција се применуваше принципот, делумно наследен од средновековниот феудализам, „*cuius religio eius pater*“ (Чија е верата (црквата) - негова е и нацијата). Сето православје во европските земји во новото доба се подели во национални цркви. Цариградската патријаршија со фанариотите, особено откако Грција како современа држава зајакна, се трансформира во грчка црква во служба на Грција, макар што, нарекувајќи се и натаму „вселенска“, многу сакаше да го замаскира својот чисто грчки карактер. Православјето нема, значи, своја единствена, универзална црковна организација, каква што е на пр. Католичката црква, која и тогаш беше и денес си останува индиферентна спрема народноста на своите верници. Во католицизмот националната припадност не се идентификува со верската и обратно. Напротив, сите православни цркви беа, па и денес се, национални цркви и сите нивни верници се третираат како национални припадници на односната црква. Во православјето конфесионалната, поточно, црковната припадност на верниците се поистоветува со националната и обратно. (Во наше време црковни спорови врз таа основа се јавуваат меѓу руската и украинската православна црква, а во Југославија, меѓу Македонците и Србите, како и меѓу национално определените Црногорци и српската православна хиерархија во Црна Гора. На тоа се сведува суштината на непризнавањето на Македонската православна црква од Српската православна црква).

Да се вратиме на македонскиот терен од последните четири децении на османлиското владеење. Било како што било, но денешна Грција премногу ѝ должи на Цариградската „вселенска“ патријаршија. Со нејзиното залагање и посредство елинизмот откина и приопшти, уште во турско време, големи делови од македонскиот, влашкиот и албанскиот народ кон современата грчка нација. Без Патријаршијата и фанариотите денешна Грција не би била она што е на Балканот. Во крајна консеквенца православјето на нашите простори во XIX век работеше за елинизмот, а против словенството и македонството. Секоја друга христијанска црква – католичката, протестантската и секоја светска религија (еврејството, мухамеданството) не би им наштетиле дотолку на Македонците, колку што, во новово време, тоа им го стори православјето. Традиционалната приврзаност на Македонците кон православјето беше безобсирно искористена и свртена против самите нив. Притоа не се во прашање христијанската вера и православјето самите по себе и како такви, ами непрекинатите и долготрајни црковни расколи во пазувите на православјето. И додека јудеизмот, на пр. го држеше еврејскиот народ, сиот во дијаспора, во единство во светот, православјето го разбиваше македонскиот народ во сопствената татковина, во земјата на Кирил и Методиј Солунски, на Климент и Наум Охридски. Оваа историска реалност може некому да не му се допадне, но не ќе може да ја оспорува.

На тој начин децениите на ред ќе се полни со експлозив одамна темпираната бомба на нашите простори која ќе избувне при отвора-

њето на Втората балканска војна. И тогаш во 1913 година изгледаше како на нишан да се наоѓа големодржавната политика на Бугарија, додека всушност, стрелите беа насочени против Македонија, а ударите паѓаа врз Македонците. Асимилаторскиот панелинизам, од своја страна, со децении ќе предизвикува антигрчки расположби кај Македонците припадници на бугарската Егзархија, и кај Бугарите во Кнежевството. Во исто време виолентната грчка пропаганда, за сето време, македонското ослободително движење, во сите негови појавни облици, упорно го прикажуваше, во Грција и пред светот, како големобугарска иредента спрема „класичната грчка земја“ Македонија. Таа тотално ги игнорираше антитурските ослободителни цели на македонските револуционерни борби какви што борби близу еден век водеше и грчкиот народ за своето ослободување. На официјална Бугарија пак, сето тоа многу и годеше; за неа беше неизмерно поважно сите да говорат за ослободителните борби на „Бугарите“ во Македонија, одошто фактот на распарчување на македонската етничка и територијална целина во кое (распарчување) и самата најактивно партиципираше, во договор или без договор со Грција и Србија.

На истата линија се нареди и Егзархијата. Вистина е дека таа за македонските верници беше неспоредливо поатрактивна одошто беа потполно инородните црковно-училишни институции на грчката Патријаршија. Словенската богослужба во црквите и јазичната блискост претставуваа добра подлога за непрекинатото масовно напуштање на грцизмот (и покрај црковната анатема); за преминување под црковната власт на Егзархијата и ширење на егзархиската дијецеза во Македонија. Но овој долготраен процес не течеше сосема спонтано. Тој се одвиваше со насочување и од Ехзархијата, зад која пак, по 1878 година, ќе се постави бугарското Кнежевство. На тој начин Егзархијата, место да биде заедничка словенска црква, постепено се трансформираше во бугарска пропагандна институција, додека македонските луѓе, без своја вина, ќе пропаѓаат во амбисот помеѓу две ривалски црковно-училишни пропаганди. По 1878 година Егзархијата, меѓу другото, сè повеќе ја земаше улогата на задграничен орган на бугарското Кнежевство и на отворено политичко дејствување во Македонија. Егзархот Јосиф I, на пр. сосема отворено ќе бара од своите архиереи и луѓе, на македонските егзархисти да им всадуваат „политичка свест дека тие се дел од бугарскиот народ и дека треба да се борат за да бидат вклучени во границите на Сан-Стефанска Бугарија“.

Еве ја, сосема соголена, големобугарската позиција за решавање на отвореното македонско прашање чија претходница беше дури и „светата“ бугарска Егзархија во Македонија. Таа позиција беше директно спротивна на онаа македонската, која во меѓубалкански рамки и на меѓународен план, поаѓаше од одредбите на Берлинскиот договор, а не на сан-стефанската фикција. Две концепции за македонското прашање постојано се наоѓаа во најнепосредна меѓусебна конфронтација зашто преследуваа сосема спротивни цели: бугарската – воено освојување, а македонската – самостојно политичко конституирање на Македонија на Балканот. Македонците средството до целта го најдоа во антитурската револуција, но, не во војната против Турција.

Горнава инструкција од егзархот завршува со закани за суспендирање од служба на оние македонски учители кои би ја одбиле уло-

гата на големобугарски политички пропагатори. Заканите, се разбира, не можеа да ги изгонат сите македонски интелектуалци од Македонија. Тоа не го сакаше ни Егзархијата зашто самата би ги проширила брешите на сопствениот фронт за навлегување на ривалските пропаганди во неа. Во првите три децении де факто тоа беа повеќе закани, одошто остварени суспензии на непокорните македонски интелектуалци. Прогоните ќе настапат подоцна; по поразот на Илинденското востание (1903 година) и ослабнувањето на Македонската револуционерна организација, и особено во годините спроти балканските војни. Но, ни тогаш Егзархијата не беше семоќна. Тоа многу добро го знаеја и македонските револуционерни. Петар Поп Арсов на пример, допирајќи го ова прашање уште кон средината на 90-те години, сведочи дека „Егзархијата се преобратила во чисто бугарски оддел на софиското надворешно министерство засладен (уште) со калуѓерштина и лишен од секаква предвидливост, животоспособност и творечка работа.

Аспирациите на Српското кралство кон Македонија се јавија релативно подоцна почнувајќи главно од 80-те години на XIX век. Условите за ширење на српската пропаганда беа најнеповолни. Таа во Турција немаше своја национална црква, па и воопшто своја самостојна црква, поради што мораше, за да основува свои црковно-училишни институции, со пари да ја купува согласноста од грчката Патријаршија и поддршката од корумпираната турска државна бирократија. Понатаму, бидејќи се насочи кон северна и северо-западна Македонија, кадешто Македонците веќе ја имаа прифатено Егзархијата и од грцизмот беа останале само траги кај влашките групи, мораше да се ориентира кон изнаоѓање на отпаднички „конвертити“ кои повторно стануваа патријаршисти, но сега, патријаршисти под српско национално име. Српската пропаганда, работејќи во едниот и во другиот правец, мораше да троши крупни суми заради подмитување и на високиот патријаршиски клер, и на турските чиновници, а ги издржуваше и своите македонски приврзаници составени од свештеници, учители, професори, платени пропагатори, народни првенци итн. Сите расходи за црковно-училишните работи ги покриваше српскиот државен буџет зашто „српските“ црковно-училишни општини беа без имоти и приходи, а немаа ни свои манастири во Македонија. Српската пропаганда внесуваше нов тежок раскол зашто доаѓаше од близок јужнословенски народ и соседна држава. Морално здравите македонски средини во своите нови „сонародници“ гледаа купени отпадници, а овие пак, во своите политички противници, бугарски иредентисти, сосема онака како што ги подучуваа големосрпските пропагандисти. Подоцна, врз веќе освоените позиции, ќе се надогради српската оружена пропаганда од чиешто судири со четите на Македонската револуционерна организација ќе се изродат тешки злосторства со бројни недолжни македонски жртви. Поставена пред вакви услови, српската пропаганда можеше да освои скромен, но сосема доволен, контингент од приврзаници, за српската влада да може, при дележничките спогодувања со своите балкански партнери, да настапува од името на „српскиот народ“ во Македонија.

Меѓутоа, новиот расцеп, внесуван од српската пропаганда, направи пресврт во политичките расположби на македонските патриот-

ски сили, кои сè уште биеја битки со грцизмот во средна, и особено во јужна Македонија. Пропагандата ѝ помогна на младата македонска интелигенција подобро да ги сфати подалечните политички цели и на бугарската пропаганда, за наскоро потоа, да се сврти кон политичко организирање заради самостојно дејствување во татковината. Не е случајно тоа што мемоарите на основоположниците на Македонската револуционерна организација (подоцна: ТМОРО, ВМРО) споменуваат оти настапот на српската пропаганда во Македонија ги вознемирила, зашто сфатиле дека доаѓа за да го прошири дробењето на народот на кој му претстоеле тешки борби со османлиските владетелци. Тие ќе побрзаат да го организираат македонскиот народ во името на слоганите „Македонија“, „политичка автономија на Македонија“ и сл., мобилизирајќи го не само за борба против Империјата, ами и за пресечување на политичката активност на балканските пропаганди, зашто не гледаа шанси нив да ги отстранат како црковни институции на православните верници во „турска“ Македонија.

Неколку обиди за „ослободување“ од туѓите цркви (со т.н. Кукушка унија со Католичката црква: низ настојбите за обновување на автокефалната Охридска архиепископија) макар колку да беа пожелни (но под услов сиот народ да ги прифатеше што беше илузорно, зашто во спротивно ќе се добиеја само нови „партии“), немаа баш никакви изгледи за успех. Во султанска Турција ништо повеќе не можеше да се освои како национална придобивка во рамките на легалните институции – било државни, или верски. Во таа насока патот на Македонците кон ослободување беше повеќекратно затворен. И не само од турската влада, туку од сите фактори коишто учествуваа во отвореното македонско прашање. На македонските патриоти им преостануваа воиниституционални средства за борба и патот на револуцијата кон слободата. Затоа крајно време е ваквата историска реалност да ја сфатат и оние автори кај нас коишто во својот „авангардизам“ премногу го акцентираат значењето на обидите за македонска црковна автокефалност, за сметка на борбите за македонска државна самостојност. Тие истражувачи, всушност, си поставуваат задача да ја менуваат еднаш веќе создадената историја, а не неа да ја објаснуваат. Зашто, во „турска“ Македонија сè беше политика и секоја општествена активност, макар под кој и да е превез да се одвиваше, перспективно им се подредувахе на крајниот расплет со окружни средства и на „конечното“ разрешување на македонското прашање. Сите соседни балкански државички се стремат кон воениот расплет и кон пресметките, тековни или конечни, најпрвин со Македонците (и со Турците), а потоа и помеѓу себе си коишто (расплети) на крајот, настапија во 1912 и 1913 година, без, се разбира, однапред да знаат како и кога точно ќе се одиграат. И, како ќе завршат. Како логично се поставува и прашањето: ако на балканските државички црковните пропаганди им беа потребни привремено, само додека да проговорат нивните топови, зошто Македонците би ги трошеле силите во борбите за своја црква и би го губеле времето, па и самите да не го фатат патот на масовната вооружена борба за да си ја осигураат слободата и да ги постават пред свршен чин надворешните претенденти? Според тоа и едните и другите се определија прашањето да го решат со силата на оружјето. Но, со таа разлика што Македонците се определија за во-

станичко и револуционерно разрешување, додека соседите се свртеа кон војната како средство за „конечната“ разврска на македонското прашање. Разликата пак, помеѓу револуцијата (македонската), и војните (балкански) беше огромна. Корените на двете балкански војни се многу подлабоки, а причините, многу посложени, одошто обично се мисли. Исто така, од регистарот на факторите кои дејствуваа на балканската политичка сцена не можат да бидат избришани Македонците, во текот на војните и, особено во предвоените децении. Македонската револуција повеќе од една деценија до војните ја потресуваа и однатре ја нагризуваше огромната Империја. Секоја спротивна теза е апсурд кон кој можат да посегнуваат пропагандите, но не им е дозволен на сериозните автори.

Македонското национално движење, од првите години на последната деценија на XIX век по неговото привремено потиснување во периодот на Источната криза) неповратно навлезе во својата последна, политичка, развојна фаза, откако историски беше ја надживеало онаа на црковните борби. Сведоштвата во таа смисла од компетентни современици се колку бројни, толку им се и познати на истражувачите. Повремените и поединечни гласови за црковна самостојност заради izdelување на Македонците во годините на пренапрегнатите револуционерни борби однапред беа осудени да останат на ниво на кружоци и на маргините од целината на македонското национално движење. Апсењето на митрополитот Теодосиј во Скопје од турската полиција по налог од Високата Порта за да биде предаден во рацете на егзархот Јосиф I во Цариград кој потоа го заточи во Драгалевскиот манастир крај Софија, мошне нагледно и за последен пат покажа дека обновувањето на Охридската архиепископија како автокефална македонска црква е невозможно против волјата на Високата Порта. Впрочем, да се потсетиме како беше создадена и бугарската Егзархија? – Со посебен султански ферман од 28 февруари 1870 година. Кога овие и ним сличните настани ѝ се одамна познати на историјата, со многу резон се наметнува прашањето: зошто македонските истражувачи на т.н. културна историја на XIX век, редовно ја игнорираат османско-султанската власт во Македонија? Зошто? – Тие би требало да знаат и да одговорат. Чинот на затворањето на митрополитот Теодосиј Скопски претставуваше и предупредување и голема поука за новите, постберлински, генерации на македонската патриотска интелигенција.

Очигледно е, исто така, сврзачката нишка низ XIX век која се движеше од преродбенските антифанариотски борби до основањето на бугарската Егзархија, и од првите антиегзархиски отпори на младите интелектуалци и еснафи во Македонија – до политичкото конституирање на македонското национално-ослободително движење. Ова движење не ќе биде исфрлено од балканската политичка сцена дури ни во годините на балканските војни до кога беше десеткувано и малку ослабнато.

Докрај замрсената македонска ситуација уште во свое време доби повеќе свои фигуративни епитети од современиците. „Македонска салата“ – така гласеше една куса карактеристика во Западна Европа за тие состојби во Македонија. Некои автори ја нарекоа „земја на раздорот“; потоа, „земја на мачениците“ и слично. (Таа сепак не е дотолку замрсена за да не може сериозната и непристрасната наука

да ја објаснува). Од тие состојби, тогаш, се нафати да ја извлече неа македонското револуционерно ослободително движење со Внатешната македонска револуционерна организација како предводник, кое (движење) мошне промислено и организирано ќе настапи на македонската и балканска политичка сцена од последната деценија на минатиот век. Македонските револуционери ќе се заложат, од туѓите фактори замрсуваниот јазел, да го пресечат со удари по примерот на својот голем антички земјак Александар Македонски. Тогаш не успеаја зашто ги спречи само формално необјавената антимакедонска војна од страна на семожните непријатели: почнувајќи од султанската влада, и преку балканските државички, па сè до големите европски сили. Против нив беа се завериле сите: настапуваа со секакви средства и во неформални и формални коалиции. На Македонците историјата им ја додели единствено можната улога – да се борат, да страдаат и дагинат. Истовремено, да продолжат да ја прават сопствената историја, да градат традиции и свест за себе кои се неподложни на уништување.

Manol PANDEVSKI

MACEDONIA AND THE NEIGHBOURING COUNTRIES DURING THE LAST DECADES OF THE OTTOMAN RULE

S u m m a r y

The position of Macedonia towards Greece, Serbia and Bulgaria was substantially changed after the Congress of Berlin (1878), when their frontiers had been established. The future tasks that the neighbouring countries had assigned were the new territorial expansion in Macedonia to the disadvantage of the Macedonian nation. There entire policy was submitted to these aims.

The author made a thorough analysis on the methods and means of interference in the life of the Macedonian people by these three neighbouring countries.